

CSICSAY ALAJOS

A KÖTELEZŐVÉ TETT TANÍTÁS-TANULÁS BUKTATÓI (4. RÉSZ)

A magyar oktatásügy történetében az 1868-ban elfogadott közoktatási törvényt hajlamosak vagyunk úgy számontartani, mint egy jótéteményt. De az volt-e valójában? Attól függ, milyen szempontból közelítünk hozzá. Ha a „nemzet”, mármint a Magyar Királyság területén élő népek (össztlakosság) kulturális fejlődésének kiindulási pontját nézzük, akkor tagadhatatlanul az volt. Ha viszont a kétkezi munkából élő nagycsaládos tömegekre vonatkozó szigort vesszük alapul (szülőknél a büntetethez, ha elmulasztják a gyerekeik iskolába járatását), akkor már nem olyan egyértelmű a dolog.

Statistikai adatok szerint 1880-ban a Magyar Királyság területén 13 749 603 ember élt, s ebből, a becslések szerint, 6,3 millió volt magyar. Az össztlakosságnak mintegy kétharmada a mezőgazdaságból élt. Csak az a kérdés, hogy milyen formában, és annak megfelelően milyen színvonalon. A földterületek közel egynegyedét a nagybirtokok alkották, a tulajdonosaik viszont a lakosságnak mindössze a fél százalékát tették ki. A vidéki lakosságnak 51%-a volt földnélküli „kispaszt”, 35%-a 5 hold alatti földterülettel törpebirtokos, 12%-a pedig 6-tól néhány száz holdig kis-, közép- és nagygazda. Akinek türelme van hozzá, kiszámíthatja, hány millió ember tartozott az „agrárproletárokhoz”, vagyis azokhoz, akik cselédek, béresek, napszámosok, kubikusok és summások voltak, akiknek többsége éhbérért dolgozott.

Summásoknak azokat nevezték, akik minden télen „bandákba” szerveződtek, tavasszal útra keltek olyan mezőgazdasági területeket, valójában nagybirtokokat keresni, amelyek teljes szezont alatt a kapálástól az őszi betakarításokig hajlandóak voltak mindannyiukat foglalkoztatni. Fő céljuk volt a részes gabonaaratás kiérdemlése, mert azzal tudták megkeresni családjuknak az egész évi kenyérnek valót. Egyébként a szegénységben élő lakosság igen nagy hányada folyvást mozgásban volt, azaz vándorolt, még a falusi iparosoknak is egy tetemes hányada. Legkelendőbbek a kőművesek és az ácsok voltak. Liptóban ma is találhatók falvak, amelyek lakossága azzal szokott büszkélkedni, hogy a 19. századi elődeik építették fel a magyar fővárost, Budapestet. De nemcsak azt.

Szinte magától értetődő, hogy a vándormunkások közül nem mindnyájan tértek vissza szűkebb szülőházájukba, főleg a fiatalok közül maradoztak le sokan, leginkább olyanok, akik a helyiek között találták meg az életük leendő párját. Egyébként az ország tele volt nemzetségek által lakott szigetekkel, melyeknek a lakóit évszázadok során több hullámban telepítették be olyan területekre, amelyek a háborúk következtében igen gyéren lakottá váltak.

A 19. és 20. század fordulójának évtizedeiben regnáló hatalom akkor követte el a harmadik igen nagy hibát, amikor az „idegen hangzású” települések nevét megmagyarosította, sőt az állami alkalmazásban levő személyeket is arra kötelezte, hogy változtassák meg a családi nevüket. A második világháború utáni Csehszlovákiába „visszakerült” településeknek, ritka kivétellel, szlovák neveket adtak, többeket olyan személyekről neveztek el, akikről a helyi lakosságnak fogalma sem volt, hogy egyáltalán kicsoda. A magyaroknak „csak” a keresztnévüket írták be az anyakönyvekbe, illetve a nyilvántartásokba szlovákul, meg a nők vezetéknévéhez ragasztották hozzá az -ová szótagot, vagy ha szláv hangzású melléknévből eredt, az -á végződést. Ám amit legnagyobb visszavágásként ötltek ki, az az „önkéntes” *reszlovakizáció*, magyarul a *vissza-szlovakosítás* volt. De egyelőre maradjunk a tizenkilencedik század és a huszadik századba való átmeneti kornál, mert épp ekkor kulminálódott az urbanizáció (városokba költözés) is, amit az ipari termelés gyors kibontakozása idézett elő. Meg a nagy kivándorláshullám – József Attila szerint „kítántorgás” – Amerikába. Aztán ráköszöntött a világra a nagy, véres háború, és az azt követő forradalmak, majd a vörös- és a fehérterror, illetve a kíméletlen leszámolások ideje. Mindezekből a Kárpát-medence lakosságának bőven kijutott, amit a témánkkal kapcsolatban azért fontos felidézni, hogy némi képet nyerjünk a lakosság életének akkori viszonyairól. Ahhoz azonban ez kevés lenne, hogy e „röpke pillanatok” hullámváltozása révén tiszta képet nyerjünk a nincstelen, sokgyerekes cselédek és a napszámból tengődő falusi zsellérek évszázadokat átívelő sanyarú életéről. Azt először az 1920-as, 30-as évek falukutatói tárták fel kellő alaposítással. Kitartó munkájukban az épp az uralmon lévő hatalomnak

| Eötvös József

úgy sem sikerült ellehetetlenítenie őket, hogy a csendőrségét meg a hivatali apparátusát folyvást rájuk szabadította. Az általuk rögzített valóságra inkább csak a háború után derült fény, amit viszont az új politikai hatalom propagandisztikus célra használt fel.

A föld megművelése állati és főleg emberi izomerővel történt. A falusi, tanyai és a pusztákon élő családok gyerekei már 5-6 éves koruktól fogva a mezőkön, de leginkább az állatok körül, ha csetelve-botolva is, a képességeiknek megfelelő munkákat végeztek. Ezt kívánta meg a paraszti élet sok évszázados rendje, amitől a beleszületettek, ahogy a 20. század közepén megtörtént tények bizonyítják, csak politikai kényszer hatására volt hajlandó megválni. Szinte hihetetlen, hogy a mai 75-85 év körüliek többsége, köztük e sorok írója is, ilyen viszonyok között indultak el a hirtelen megváltozott életük útján. Szerintem itt kell keresni a gyökerét annak, hogy miért kellett Eötvösöknek törvénybe iktatniuk, hogy aki nem járhatja iskolába a gyerekeit, azt meg kell büntetni. Ám ki tudta volna akkor bevasalni a pénzbírságot azokon, akiknek betevő falatra is csak annyi jutott, hogy éhen ne haljanak. De azt sem tudta volna megmondani senki sem, hogy hányan haltak meg idő előtt alultápláltság miatt. Nem nagy furfang kellett ahhoz, hogy az akkori munkaadók a törvény alkotta elvárásokat képesek legyenek kijátszani. Ugyanis a gyerekek munkája felébe sem került, mint a felnőtteké. Hiszen már kapálni, gyümölcsöt, babot, répát, krumplit szedni, kukoricát törni ők is tudtak. A szülőknek pedig minden fillérre szükségük volt. A törvényhozók is jól ismerték e stikliket, mégsem voltak hajlandók engedni a negyvennyolcból. Sőt a fent említett (egyik) utódállam, Csehszlovákia is következetesen ragaszkodott ehhez az eötvösi hagyatékhoz. Az 1930-as évekből nem egy esetet őrzött meg az emlékezet, miszerint még a jobb módú apa is télvíz idején szívesen leült pár napot, vagy akár hetet is a járásbírság börtönnek nevezett fogdájában amiatt, hogy az őszi vagy a tavaszi munkák ideje alatt a nagybabcsa gyerekeit „kifogta” az iskolából. És nem éppen azért, mert nagyon rászorult volna a család, hanem mert a kiszámíthatatlan időjárás viszontagságok nem tűrtek halasztást. Meg legyünk őszinték, a gyerekek is szívesebben szorgoskodtak a mezőn, minthogy hátrattett kézzel az unalmas ábécét meg az egyszeregyet kántálják a bemeszelt ablakú iskolában. Hát ilyen okok miatt (is) történhetett meg, hogy Kelet-Közép-Európában száz év alatt sem sikerült teljes mértékben felszámolni az analfabetizmust. Kell-e rá arulkodóbb példa, mint az, hogy még a két világháború között is jócskán akadtak értelmes falusi legények, akik a kötelező katonai szolgálatuk idején, meg később a frontokról a szüleiknek vagy a szerelmüknek küldött leveleiket másokkal voltak kénytelenek megírtni. Szülőfalumban név szerint ismertem több ilyen, szüleim korabeli férfit.

Eötvös Józsefre nem mondható, hogy nem ismerte volna a magyar valóságot. Irodalmi művei bizonyítják, hogy nagyon is jól ismerte. Az sem állítható, hogy semmi mást nem akart, mint azt, hogy a Kárpát-medencében élő népek gyerekei megtanuljanak úgy-ahogy írni-olvasni. Meg hogy talán egy cseppet művelődjenek is, bár erről konkrétan nem ejtett szót. Hát akkor mit akart valójában? Olyan törvényt elfogadtatni, amit később senki ne merjen eltörölni. Nem is mert. De szembe menni vele igen. Hogy mire föl kísérlem meg ezt állítani? Mert erre is megannyi bizonyíték szolgál. Egyik és legfontosabb, hogy minden társadalmi rendszer ősidők óta napjainkig hierarchikusan épül fel, s a hatalom csúcsára került réteg, az arisztokrácia, ami már a görögöknél kialakult (ma is létezik, csak álszenteskedve politikai elitnek nevezik) mindig arra törekedett, hogy a *démosszal*, a *plebsszal*, vagyis a köznéppel szemben bizonyos előnyökre tegyen szert. Én a tények alapján még azt is bátorkodom feltételezni, hogy a történelem folyamán minden politikai rendszer elitjének az (volt) a rejtett, azaz nem bevallott szándéka, hogy a fensőbbsege alatt lévő lakosság ne legyen „túlságosan” művelt, mert akkor nehezen lenne manipulálható. De úgy látszik, a görögök példái közül valamit mindig igyekeznek elsumákolni. Pedig milyen sokszor megismétlődött már egy-egy sundám-bundámság. A történetírás *Periklészt* (Kr. e. 495–429) a demokrácia egyik megalapítójaként tartja számon. Pedig ha jobban szemügyre vesszük az államvezetői stílusát és a tetteit, mai megítélés szerint kétségtelenül ő lehetett (volt) az első szószátyár, vagyis populistának tekinthető politikus, akitől a lobbizás, ha úgy tetszik, a korrupció sem állt távol. Ezt már egyik munkámban részletesen leírtam. Most csak annyit, hogy Periklész eredetileg sztratégosz, azaz hadvezér volt, aki az athénieket kítűnően vezette a peloponnészoszi háborúban, s miután győzelmet aratott a spártaiakon, politikus lett. Annyi biztos, egyik pozíciójában sem lehetett könnyű a dolga, mert a demokrácia is tele van küzdelemmel, és aki a játékszabályihoz nem alkalmazkodik megfelelően, könnyen pórul járhat, amit több példa is bizonyít. Ilyen volt többek között a II. görög-perzsa háború hőséne, *Themisztoklész*nek (Kr. e. 525–460) az esete, akiről épp a katonai erényei miatt a honfitársai feltételezték, hogy hajlamos a despotizmusra, ezért „kiszavazták” és száműzték. Mások meg az eszméik miatt váltak kellemetlenekké, mint például *Szókratész* (Kr. e. 469–399). Bár ő nem volt hadvezér, mégis azok példája nyomán veszejtették el. Hetvenévesen választhatott: vagy világgá megy, vagy önként hal meg a hazájában. A lényeg az, hogy a legtöbb görög példa máig elevenen él, és úgy tűnik, kiválóan alkalmazható. De ne folytassuk, mert ez csupa történelem, ami azt bizonyítja, hogy már az ókorban sokféle furcsa dolgok történtek meg. Még polgárháborúk is.

Már akkor is voltak iskolák. Ne a *Lükeion* nevű *gümnaszionra* gondoljunk, mert abban filozófusokat képeztek, de mire odáig eljutott néhány ifjú titán, óhatatlanul meg kellett tanulnia legalább írni-olvasni. De vajon hol és kik által? Régészeti feltárások szerint, úgy tűnik, az első népiskolák Mezopotámiában működtek, majd utánuk következtek a görögökéi. Ők aztán sok mindenben lettek világelsők. Dicséretükre válják, hogy leginkább a gondolkodásban. De kedvelték a különféle sportágakat, a zenét, a költészetet, a grammatikát és még sok minden mást. Ezek szerint kellett, hogy valakik mindezekre megtanítsák őket. Hát nem éppen a *paidagógoszok*, mert ők, mint tudjuk, (csak) gyermekkísérő öreg rabszolgák voltak. Viszont később a római iskolákban a művelt görögök, igaz, csak mint rabszolgák voltak a tanításra legalkalmasabb és a legolcsóbb munkaerők. Mi sem természetesebb, hogy a patriciusok csemetéit ők oktatták-nevelték. Tehát a *pedagógus* megnevezés latin közvetítéssel jutott el hozzánk. Sajnálatos dolog, hogy azóta sem emelkedett fel elhivatottságuknak az ázsíója. Sőt! Tények bizonyítják, hogy mindmáig érvényes a Kr. u. 1. században élt római költő *Martialis* keserű megállapítása: „*Quem dii derunt pedagogum fecerunt*”. *Akit az istenek gyűlölnek, pedagógussá teszik*. Úgy látszik, nincs menekvés. Hiába (volt) a jó szándékú figyelmeztetés. Szegény, szegény ifjú kollégám! Hát csak „*bízva bízzatok!*”